

Desafiaments de les noves parentalitats en la clínica amb nens

Revista Catalana de Psicoanàlisi, Vol. XXXIII/2

Alicia Monserrat¹
Madrid

Avui dia ens trobem que les formes de concebre els fills i de constituir una família són variades. A partir d'aquestes noves modalitats podem pensar si els nous orígens plantegen nous enigmes en la clínica psicoanalítica i si podrien ser territoris on s'imposés una articulació diferent entre la filiació, el parentesc i els lligams de sang.

S'aporta un relat clínic per exemplificar les transformacions actuals de la nostra societat amb el qual podem conjecturar una major permeabilitat de l'analista davant d'aquests canvis i estar oberts a les confrontacions de les parentalitats amb les formes de concebre i els seus efectes en la constitució psíquica.

Paraules clau: funció materna, funció paterna, parentalitat, teories sexuals infantils, vincles constitutius, el sinistre, alienabilitats

1. Doctora en Psicologia, especialista en Psicologia Clínica. Psicoanalista, membre titular i amb funcions didàctiques de l'APM i de l'API; acreditada com a psicoanalista especialista en nens i adolescents. E-mail: amonserrat@cop.es

Les transformacions parentals, que han superat el model de la família tradicional, impliquen reconèixer-les en la seva dimensió real tenint en compte les maneres de pensar i de viure l'alteritat als marges dels lligams de parentesc, de filiació i de consanguinitat. La meua intenció és compartir algunes de les reflexions sobre aquesta qüestió elaborades a partir de consultes i de tractaments infantils on sovintegen realitats diferents del que es considera la família tradicional.

Proposo també un enfocament a distància d'aquests temes múltiples basant-me en una línia conceptual que procuri no reduir-ho al conegut per no caure en la utopia o en la nostàlgia.

Des del camp de la clínica, les consultes que demanen ajuda provenen especialment de desvinculacions matrimonials que comporten tant situacions de disgregació com constitució de nous vincles familiars, o d'opcions a l'adopció o a la reproducció assistida, tant de parelles com de subjectes individuals.

Cada cas és particular i innovador, i es planteja un desconcert generalitzat sobre com relacionar-se uns i altres en el qual es visualitza un esquema constitutiu de noves formes de criança.

Per començar, sense cap mena de dubte, estarem d'acord en què quan avui parlem de noves formes de família, no podem deixar de banda la incidència que estan tenint determinats canvis socioeconòmics, científics i culturals en la dinàmica familiar. També en tot el que fa referència a la criança dels fills amb les modificacions legals conseqüents. S'ha passat d'una família nuclear fusional tradicional a una família postpatriarcal vinculada a uns valors postmoderns immersos en la pretesa societat del benestar i del consum.

Abans, la legislació no considerava en la definició de família les persones que vivien soles ni les parelles no casades, però ha calgut elaborar nous conceptes, com el de «formes de convivència» o «formes de vida familiar».

Els vincles familiars s'organitzen al voltant d'un compromís emocional més gran, la tria de parella s'ha convertit en una opció vital, i són la sexualitat i l'amor els recursos contemporanis aptes per cimentar i donar sentit a les aliances conjugals; és per això que apareix la família engalzada, que sorgeix del fenomen creixent de separacions i divorcis, de nous matrimonis amb fills anteriors i de parelles actuals, de persones soles amb fills, etcètera.

No oblidem que també es produeixen noves formes parentals de procreació, fertilització assistida, ventres de lloguer, etcètera, no sense conseqüències ètiques. Així mateix, ens trobem que els països hegemònics cerquen nens per adoptar en països considerats menys afavorits.

En aquesta reflexió, la família fa funcions de suport, de placenta extrauterina i de socialització. És transmissora de pautes socials, on es juga la dramàtica de la constitució del subjecte desitjant. El que distingeix la família nuclear d'un altre tipus de família és, més que el nombre d'integrants, un aspecte subjectiu o intersubjectiu que es caracteritza per un sentit especial de la solidaritat, que separa la unitat domèstica de la comunitat que l'envolta. La domesticitat va sorgir sobre la base de la creença en la necessitat d'un ambient protegit per a la criança. Al voltant d'un naixement hi haurà un vincle que lliga el nen i un entorn propici per ser el niu de l'incipient ésser humà.

Aquest espai és condició invariable per al subjecte, però, en l'actualitat, suposa l'organització de llocs mòbils; la família no ha estat mai «natural», segons Elisabeth Roudinesco i Jacques Derrida (2004), però cada vegada ho sembla menys, cada cop es farà més necessari un nexa per construir el discerniment de les relacions entre els àmbits genètic, biològic i «el natural» i, d'altra banda, el social, el simbòlic, «el cultural», creuats per representacions de parentalitats i filiacions impossibles de negar amb els avenços de la comunitat científica, com anem veient en les nostres consultes.

Com a psicoanalistes, en construir el trencaclosques del que és l'heterogeneïtat en aquestes organitzacions familiars, acceptem el desafiament que plantegen els actuals avenços i problemàtiques, així com també reconeixem la necessitat de noves formulacions que entenen l'ésser humà en l'entrecreuament de la seva història singular amb la història social que el transcendeix.

Ressaltaria el que diuen autors com A. Bauleo (1997), J. Moreno (2003) i T. Olmos (2001) en el sentit que el creixent augment del rol de la dona en la societat no ha portat necessàriament a enriquir la funció materna. El repartiment més equitatiu de la criança i de l'educació dels fills entre homes i dones dona lloc a pares més responsables, però moltíssim més estressats, dubitatius i insegurs.

Més aviat, tot aquest conjunt de canvis ha alterat el mode de concebre les funcions parentals, i en aquest procés destaca la caiguda de l'autoritat del pare. A més, en els rols parentals d'avui dia, es redimensiona el paper del pare en la denominació d'un pare «sospitós».

La família, que històricament ja s'ha despul·lat de múltiples funcions assumides per altres institucions, va cedint part de la seva prevalença, es dilueix amb la ingerència cada cop més present del que és públic. Això es fa particularment notable a les grans ciutats, amb l'auge de les escoles infantils, la permanència del nen en múltiples grups extrafamiliars, els extensos horaris escolars i la incidència ineludible dels mitjans i el món digital.

També es pot remarcar que és notable la pregunta -succeeix en els debats tant socials com científics- que sorgeix en relació amb els canvis que es produeixen, sobretot pel que fa al futur, molt més que no pas sobre els efectes en el present.

Per exemple, davant de la sol·licitud d'adopció d'un menor per part de parelles del mateix sexe, el dubte que es planteja als professionals de la salut mental es relaciona amb què succeirà en el futur amb la identitat sexual del nen, tenint en compte l'homosexualitat d'aquests pares, i l'autorització per a l'adopció depèn de la resposta a aquesta qüestió per part dels professionals implicats.

¿Pot un psicoanalista contestar aquesta pregunta amb la mateixa certesa amb què prediria la vida futura d'aquesta persona? És a dir, ¿les seves teories permetrien revelar el futur?

La inquietud que plantegen els nous reptes familiars i una probable resposta impliquen aprofundir en tot un compendi d'hipòtesis teòriques, valors d'època, creences, discursos jurídics, psicoanalítics, maneres de viure, és a dir, requereix una perspectiva interdisciplinària.

En les circumstàncies actuals, hi ha la possibilitat de mirar enrere i donar al passat un sentit que permeti interrompre la compulsió a la repetició. Subratllar la problemàtica i situar-la en el context en què «hem après a tractar els efectes del passat i se'ns fa difícil pensar els efectes del futur» (en aquest present com a «no» futur) (Bauleo, 1997). No obstant això, sorgeixen uns quants dubtes i interrogants.

De tot el que s'ha exposat fins ara, es desprèn que hi ha una relació entre la forma de familiarització i l'organització social en conjunt. Allò a què nosaltres, psicoanalistes, ens referim són els aspectes subjectius del nucli familiar, els ancoratges, els llaços, els vincles en una funció simbòlica i la multiplicitat de les seves recomposicions possibles.

Perspectiva teòrica psicoanalítica

Dels escrits anomenats socials de S. Freud (1913, 1921, 1927, 1930), rescatem el parentesc, que és una conseqüència de la prohibició de l'incest, ja que és necessari registrar els vincles de filiació i de consanguinitat per identificar les unions permeses i diferenciar-les de les prohibides. Aquestes relacions específicament humanes es converteixen en suport d'obligacions o de drets i determinen la identitat social dels individus.

La lectura que havia fet S. Ferenczi (1984) del text *Psicopatologia de les masses i anàlisi del jo*, de Freud, subratlla aquesta idea. Recordem, com ho proposen diferents especialistes, que va ser Ferenczi qui va avançar el concepte de «psique del grup», posteriorment recuperat per diversos autors sense anomenar-lo (Bauleo, 2005).

Assenyalo les línies generals que té en compte la Psicoanàlisi contextualitzades en una perspectiva de la grupalitat, que inclou una metodologia amb la doble visió de les representacions dels que viuen la situació i la de l'observador

participant, englobada en la noció de contratransferència (Devereux, 1970). La noció de vincle pot apropar-nos a una comprensió dels fenòmens que tractem d'abastar.

Així, la construcció psíquica sorgeix com el producte d'una trama vincular de filiació amb afiliació; la seva estructura pot ser pensada com a grupal, la seva dinàmica és una «dramàtica»; la trobada amb allò diferent (tant amb «l'altre» com amb «allò altre») és una condició en el grup. Aquest espai d'encontre i desencontre de subjectes vinculats al voltant d'una tasca en comú serà l'escenari privilegiat per al desplegament d'aquestes mutacions organitzatives familiars i la possible inserció d'un procés transformador no protegit del seu caràcter «problematitzador» (Pichon-Rivière, 1975, 1988).

D'aquí, a més, rescato també el concepte freudià de la qualitat de sinistre (Freud, 1919), que donarà peu a pensar les línies de l'estranyament proposades per diversos autors, i que impliquen aspectes actuals de la parentalitat. D'aquesta qualitat de sinistre sorgeixen les alienabilitats inquietants en les noves modalitats familiars en què, al mateix temps que es produeix el despreniment del conegut, no es preveu el que ha de succeir o esdevenir; són vinculacions significatives. Aquesta és la paradoxa constitutiva del vincle en què es caracteritza fortament «allò altre», però al mateix temps no s'aconsegueix donar un registre propi a les seves manifestacions per ser incorporat i transformat en absència i, per tant, resulta difícil de simbolitzar; aquestes amenitats són, pròpiament, una ferida narcisista.

Piera Aulagnier (1967, 1977), en parlar del contracte narcisista, tracta la filiació amb una perspectiva enriquida del mateix Freud quan es refereix a com n'és de desvalgut el cadell humà en néixer. Amb aquesta idea, Aulagnier sosté que tot subjecte ve al món de la societat i de la successió generacional amb la missió de garantir la continuïtat del grup al qual pertany i resguardar la del grup parental. En contrapartida, el grup familiar ha d'investir libidinalment el nou individu.

Psiquismes constituïts -adults- posen en joc sexualitat, saber i poder per a la construcció de la subjectivitat. Ofereixen empara i amor, però també el seu propi món de representació, la seva possibilitat responsable no tan sols de contenir sinó també de prohibir, frustrar, controlar i postergar els impulsos. Podem destacar que «els altres» significants deixen la seva empremta no tan sols en la funció simbòlica, sinó com a subjectes de carn i ossos. L'esser humà, fins ara, no pot sobreviure sense cures materials i amoroses (autoconservació, sexualitat), i això li condiciona la vida de manera peculiar.

Encara en plena era digital podria dir-se que no hi ha famílies virtuals en el moment de la criança, un nen no podria ser criat per màquines, l'altre en la criança és presència, llenguatge arrelat en la corporalitat. Els clàssics del gènere en la nostra cultura vinculen l'emocionalitat del subjecte humà amb les necessitats i els desitjos més constitutius.

Parentalitat i avenços en les noves tecnologies mèdiques

Una de les premisses que cal tenir en compte amb aquests nous fenòmens és la dissociació entre fecundació i sexualitat, així com entre filiació genètica i filiació legal. A més, hi ha casos en els quals es produeix artificialment la interrupció de la concepció, de la continuïtat de la vida o de la mort.

La ciència actual permet incidir sobre potencialitats humanes que poden no arribar a ser éssers, i entre d'altres possibilitats, dóna lloc a programes genètics o a embrions congelats utilitzats amb finalitats de procreació o terapèutics. Es produeixen escenaris que fins i tot poden vorejar allò sinistre en les demandes d'un fill amb predomini narcisista. Podria semblar que l'enunciat desig de fill és interpretat com un desig que ha de ser satisfet tant sí com no.

És a dir, que mitjançant aquestes opcions de la tecnologia mèdica es fan possibles formes de paternitat i maternitat que fins ara semblaven inimaginables o pròpies de la ciència-ficció. Convindria preguntar-se quin lloc assignaran al discurs parental i al del camp social si ambdós operen com a matrius de referències identificadores presents en la construcció de la identitat d'un nou subjecte. ¿Què succeeix quan es parla d'aquestes situacions o quan es mantenen en secret? ¿S'inauguren així parentius naturals i parentius artificials?

En relació amb les noves formes de procreació, Silvia Bleichmar, en el seu treball «La identitat com a construcció» (2007), sosté que ja a començaments del segle XX es va plantejar la dissociació entre procreació i sexualitat, i apunta que la humanitat durant molt temps va tractar de tenir relacions sexuals sense procrear mentre que ara pot procrear sense tenir relacions sexuals.

La infertilitat provoca aspectes inconscients i de funcionament mental que s'hauran de tenir en compte a l'hora d'escoltar totes les demandes, perquè el desig manifest i conscient d'un fill o d'un no-fill diu poc en si mateix dels determinants inconscients que el sostenen.

És previsible que l'escolta de la demanda del fill es pugui donar en el discurs particular de cada un dels progenitors. Es passarà de la demanda al desig solament a través de la possibilitat de fer història i saber en relació amb l'inconscient.

Segons Aulagnier (1977), «el subjecte farà un itinerari que anirà igualat al coneixement que pugui adquirir sobre l'enigma de les formes i del rostre que per a ell adquireix el desig».

Recordem el tabú de l'incest com a mitjancer entre naturalesa i cultura, una regla que implica l'entrada del subjecte en el simbolisme i ordena les diferències entre els sexes i les generacions, entre les relacions del desig i les

prohibicions en els intercanvis culturals. Comparteixo la idea que qualsevol dels canvis en els models vinculants pot transcórrer sense infringir, sense transgredir aquesta regla.

Deixar de banda tots aquests aspectes interns no pot fer altra cosa que acabar sent una font de problemes i de conflictes, sobretot quan es proposa i s'empren un programa de procreació assistida o un procés d'adopció. Les noves modalitats de concepció i de criança d'éssers humans apunten al que és essencial del nostre destí com a espècie.

De vegades pot semblar que la reflexió filosòfica, els àmbits jurídics, religiosos i científics amb prou feines arriben a entreveure les conseqüències que aquestes novetats insinuen, o es mostren vacil·lants davant de les cruïlles bioètiques que suposen la tècnica i les naixents pràctiques socials. És paradoxal que, en un cert sentit, davant del seu avenç devastador, ens trobem en estat embrionari.

Amb tot, en la pràctica clínica es fa interessant advertir que, entre les persones disposades a servir-se de les opcions no tradicionals amb la finalitat de gestar o criar un nen, no són poques les que es pregunten sobre què els diran a aquests subjectes que provenen d'aquestes pràctiques mèdiques. La dada no és pas insignificant, suggereix que els avenços de la ciència i les transformacions vinculants no fan més que revifar una qüestió tan vella com el món: la indagació sobre l'origen. I encara més, en comprovar que els mites sexuals infantils -indispensables per a l'estructuració de la psique- des de sempre s'ocupen de la inquietud que distingeix la criatura humana de qualsevol altra criatura del planeta. Qui sóc? Què hi faig, aquí? On era abans de néixer?

La impossibilitat de saber ens aparta de la il·lusió omnipotent i ens aproxima al lligam social, quelcom adequat a aquells futurs pares o mares que rebutgen la pregunta o s'acullen a respostes unívokes plenes de certesa. Es tracta d'aportar paraules, records, fotos, personatges que es prestin a la construcció d'una història singular.

Sigui quina sigui la llar o el mètode emprat per portar un ésser al món, es fa necessari sostenir la pregunta que convoqui a la construcció de la identitat. Estimar un nen és oferir-li l'espai i el lloc perquè desenvolupi una versió -un mite- sobre el seu origen.

Intentarem elucidar, sempre des de l'orientació que ens brinda l'ètica de la psicoanàlisi, els eixos pels quals la nostra pràctica analítica demostra que està a l'altura de les noves coordenades socials.

«El més important no és ser homoparental, sinó la capacitat de ser pare. Això és el que compta, la capacitat d'estimar el nen, d'educar-lo perquè pugui esdevenir subjecte. Que aquest subjecte sigui vívid, actiu, dinàmic, que estimi

la llibertat i desenvolupi la sexualitat. Uns pares que puguin identificar el fill en els seus desitjos i en les seves necessitats i que desitgin obrir-lo al món i a la seva necessitat. Que sigui homosexual o heterosexual no té cap importància», afirma Joyce McDougall (1993).

En aquestes funcions de la parentalitat intentaré cenyir-me al plantejament d'algunes consideracions des de les quals adoptar una posició en relació amb això. Sense cap mena de dubte, crec que és des del cor mateix de la clínica psicoanalítica des d'on es poden encarar aquests reptes que imposa la realitat actual.

És així com la interrogació se centra en si segueix vigent la teoria d'una subjectivitat que s'organitza i determina des de la infància i en la infància. També sobre la idea que hi ha teories sexuals infantils i de com es van formant. Les teories sobre l'origen de la vida proposades per Freud i els seus seguidors a començament del segle passat, ¿segueixen vigents?

El quefer clínic

Aportaré un cas clínic per exemplificar les transformacions actuals de la nostra societat. En aquest cas, exposo les construccions mentals d'una nena i plantejo un relat dels models materns i paterns en referència també a les teories de la sexualitat infantil.

Els pares de S, de quasi cinc anys, porten la nena a la consulta perquè ha patit atacs de fòbies que van tenir lloc després de l'absència del seu pare durant uns quants dies. Els pares expliquen una història vital i evolutiva de la nena i de la família sense cap particularitat en aquell moment.

Quan vénen a la consulta següent expliquen que s'havien oblidat de dir una cosa que no saben si és important. Diuen que després d'algunes temptatives infructuoses, S va néixer per fecundació in vitro, és a dir, plantegen una parentalitat separada de la sexualitat. El pare indica que «la culpa» és seva, i afegeix que l'embaràs va transcórrer en tensió i que, a més, ell va haver d'absentar-se en diverses ocasions.

Van fer referència a uns amics que després de molts estudis i tractaments per concebre i de patir la impossibilitat de fer-ho durant anys, van decidir adoptar un bebè. Tenint això en compte, els pares de S van descartar passar per aquesta experiència i van decidir que si es presentava alguna dificultat optarien per un altre mètode per tenir un fill.

Ella es va sotmetre a un estudi hormonal i ell a un espermograma, que va donar resultats negatius; per això llavors van decidir recórrer a un banc d'esperma per aconseguir l'embaràs.

L'analista intenta indagar sobre el tema de la culpa que va assumir el pare, però va ser difícil, perquè tots dos van coincidir en què això era irrellevant i que no ho veien relacionat amb les pors de la nena, que era el motiu de la consulta.

En les entrevistes amb S, trobo una nena físicament molt desenvolupada per la seva edat, encara que prima i dèbil, amb un contacte afectiu distant i amb un estat d'ànim que s'insinua amb una certa depressió. A la consulta diagnòstica, S va optar per dibuixar en lloc d'interessar-se en la caixa de jocs. Al començament tot es va desenvolupar de manera molt formal fins que li vaig preguntar si sabia per què havia vingut a la consulta. Em va dir que els seus pares i el doctor (el pediatra de S) li havien dit que l'analista l'ajudaria a superar les pors, però que ella volia venir perquè les coses no li anaven bé quan el pare se n'anava fora i la mare s'enfadava amb ella perquè deixava els joguets desendreçats.

S tenia el seu propi motiu de consulta manifest, però a partir del material que va aportar es feia difícil definir clarament quines podien ser les motivacions del seu patiment des de ben petita.

A la tercera entrevista, els atacs d'angoixa de S havien desaparegut i van arribar les vacances d'estiu. Quan a l'octubre la vaig tornar a veure, els atacs de S s'havien reproduït i la nena va demanar d'anar a visitar «la casa de la doctora amb joguets». Va ser llavors quan va començar l'anàlisi.

Vaig pensar que S havia traslladat a la transferència analítica la situació conflictiva relacionada amb les vivències d'absència-separació del seu pare.

Reunió amb els pares de S i tractament

Els pares van accedir al tractament més que res perquè la nena havia de reprendre el curs escolar i havien decidit enviar-la a una nova escola. Els feia por que li anés malament i pensaven que no tindria gaires amics. Es mostren sorpresos que S hagi estat tan comunicativa, perquè l'analista els va informar del desig de la nena d'anar a la consulta.

Durant els primers mesos de treball analític, la modalitat de contacte que manifesta S segueix sent el dibuix. Quan acaba de dibuixar es queda esperant alguna intervenció per part de l'analista. Quan passa una estona i no dic res, em mira com demanant-me una explicació o convidant-me a intercanviar amb ella alguna opinió, cosa que em crida l'atenció. Ara mateix, em segueixo preguntant per què no manifesta curiositat per la caixa de joguines, que simbolitza el cos matern, que S mira però que no s'atreveix a tocar.

Al quart o cinquè mes de tractament, comença a prestar atenció a la caixa de joguets i mentre ho fa juga amb petits animals a la vegada que construeix un relat. Utilitzant aquests animalons m'explica una història en què el papa-

mico és qui fa els nens i els treu estirant del cap de la mama-mona. Em diu: el papa fa el nen i el nen fa la mama.

Uns quants dies més tard, en una entrevista, el pare comenta que estan pensant en un nou intent de fecundació in vitro, perquè consideren que han de donar-li un germà a la seva filla. «¿Han de...?», els pregunto, i ells comenten, eludint la pregunta, l'explicació que li han donat a la nena. Li han dit que han consultat un metge que s'ocupa de pensar com es «fabrica» un bebè.

En una sessió, S dibuixa un globus molt inflat que duu un barret molt especial. Diu que és el cap, després, amb un embut que ha fet de paper, hi introdueix uns petits objectes. Li pregunto a què està jugant i ella respon: «Al doctor dels nens; després sortiran nens».

El cos matern és la seu de la curiositat infantil de S, que orienta el seu saber en la recerca d'una explicació sobre com es fan els nens.

La construcció de S mostra que els pares han induït aquest material de l'explicació de les teories del naixement dels nens amb una representació en la figura del metge. La idea que apareix és el lloc del pare de S, que se sent malament per no haver aportat l'esperma i el substitueix per un home-metge-pare que sap com es fa un bebè. Al mateix temps, l'escena recorda la del personatge del llop ferotge-pare quan l'esbudellen, perquè, per mitjà de l'embut, S ha creat una fantasia infantil sàdica de l'escena primària.

«I el barret?», li pregunto, i ella contesta que el doctor ajuda els pares a buscar els nens. El pare i la mare d'aquesta escena primària fan connexió en la ment de S amb un tercer vinculant. No hi apareix un sol pare, sinó un duo de pares: el metge i el mateix pare, que hi són per «fer una mare». La mare l'han de fer, com diu Freud.

Del diàleg de l'analista amb S es dedueix que ella té dubtes sobre com es fan els nens i com neixen. L'analista li pregunta si és possible entendre per què li interessa que la mama i el papa es preparin per tenir un fill, un germanet o una germaneta. Respon que sí i pregunta si quan sigui gran li passarà el mateix, «que per ser mama m'obriran, m'entraran els doctors i el papa per la panxeta, o encara millor, seré una doctora com tu i els senyors».

Durant uns dos mesos S va fer una sèrie de dibuixos en què van anar apareixent diferents coses, com dones que anaven cada nit a la consulta del doctor per tenir bebès a les seves faldilles-panxes.

Cito els pares per a una entrevista i els comunico la meva impressió que S té una percepció sobre les circumstàncies del seu naixement. Els pregunto si ha estat informada en relació amb això. Ells em confirmen que no ho han fet i que no n'han parlat amb ningú, tret de dir-ho a uns familiars molt propers i que tampoc no pensen dir-ho a la nena.

També comenten que sembla que S hagi superat les pors, perquè un dia la van convidar a anar a jugar a casa d'una amiga i va demanar de quedar-s'hi a dormir.

Poc després de l'entrevista amb els pares, les dones que van a veure el doctor que dibuixa S comencen a estar més completes; ja no són ninots sinó que tenen cossos i els bebès són a dins. Li comento a S que, pel que sembla, ha fet un canvi en els seus dibuixos, que potser ja no cal que els bebès es vegin per saber que són dins la panxa de les mames.

S continua pintant i diu que les que van al metge són les dones que no poden tenir bebès dins la panxa, i li dic que pensava que tal vegada a ella li podia fer por que li entressin bebès dins la panxa com a la mama. Ella continua fent la sèrie de dibuixos i li pregunto si sap què fan els papes en les famílies, perquè sembla que per a ella tenir bebès és només una cosa de mames i metges. Em respon que a ella li han dit que els pares, quan s'estimen molt, fan un bebè, i que llavors les mames s'engreixen i tenen el bebè.

S, aquesta petita èmula del petit Hans freudià, m'ha ensenyat moltes coses sobre el que s'intenta pensar des de Freud, però es indubtable que sense les aportacions de la teoria de les fantasies inconscients proposada per M. Klein no podríem endinsar-nos en l'elaboració inconscient del psiquisme d'aquesta nena.

S intenta trobar aquí i ara, en un vincle de la transferència, l'enigma de la seva procedència i del seu sofriment, i això s'expressa en una història en la qual elabora respostes per a l'origen de la seva vida, que s'organitza en l'escenari d'aquestes noves modalitats constitutives de la família.

Articulacions teòriques clíniques

Silvia Bleichmar (2007), en un article en el qual afirma «que s'ha produït un esclat en les formes de procreació», citant Laplanche menciona la importància de diferenciar entre producció de subjectivitat i constitució del psiquisme. Alhora, l'autora deixa clar que un factor que encara segueix sent constant és la asimetria necessària per a la humanització del bebè acabat de néixer.

En el relat clínic veiem una parella parental molt ansiosa per aconseguir primer l'embaràs de S i després un altre embaràs. Per evitar l'espera, la parella se sotmet a una inseminació artificial, fora de totes les habituals indicacions mèdiques en aquest cas. Sembla que ells es troben en la posició de no frustrar-se i quan es pregunten sobre la possibilitat de procrear, donen per descomptat que no la tenen.

En molts articles sobre el vincle mare-fill inicial es menciona l'existència de diferents estadis en la ment de la mare per imaginar-se el bebè i apropar-se

al nen que ha de néixer. Un altre fet important també per a alguns autors és la introjecció d'un vincle adequat amb la seva pròpia mare (en el cas de la mare de S això no era present). Entenc que en aquesta carència recauen les dificultats tan precoces de contacte de S amb la seva mare.

A la consulta, la mare de S va explicar que a mesura que la nena creixia, la tensió de la relació es va traslladar a la pèrdua d'objectes (joguets, roba). Ho relaciona amb el fet que ella mateixa va tenir dificultats amb la seva mare, a la qual diu que no suporta i amb qui encara té moltes discussions.

Vull cridar l'atenció sobre la sorprenent elaboració de la pacient S en el joc sobre els orígens de la seva vida i la semblança amb les circumstàncies de la seva concepció.

A propòsit d'això, Laplanche, al *Diccionari de Psicoanàlisi*, defineix els fantasmes originaris com unes estructures fantasmàtiques típiques que la psicoanàlisi reconeix com a organitzadores de la vida psíquica, siguin quines siguin les experiències singulars.

En altres articles mencionarà la qüestió que s'organitza entre el conflicte psíquic i el saber infantil al voltant de la procedència dels nens. Altres autors localitzen les fantasies dels orígens com un punt nuclear en la identitat i les despleguen en dues: una que té a veure amb la filiació i una altra amb la sexualitat (Bleichmar, 2007).

Els pares de S, a pesar que desconfien del tractament, fan possible la trobada amb una psicoanalista que pugui ocupar-se d'aquests temes. Fins en aquest moment, S no havia pogut deixar anar el seu impuls epistemofílic, que també està relacionat amb la curiositat infantil pels problemes del començament de la vida (Freud, Klein).

Lentament però de forma segura, durant el tractament S posa a prova el vincle transferencial i exposa els seus dubtes en les trobades analítiques. Ve a confrontar els seus pensaments i es troba amb una analista que no pot respondre a tot i que tampoc no sap fins on ha de respondre. L'analista, des de la seva atenció flotant, la segueix en les seves associacions i des de la contratransferència li proposa algunes interpretacions que plantegen dubtes a aquest saber infantil, però que l'habiliten per seguir fent-se preguntes.

En les fantasies primordials de S sobre l'escena primària s'ha de destacar la importància de l'ingrés en la teoria de la sexualitat, així com remarcar que aquesta sexualitat ja no es limita a la sexualitat del nen, sinó que ha de comprendre els dos sentits del terme, la irrupció de la sexualitat adulta en la infantil.

Amb això em refereixo als enigmes de la sexualitat dels pares, percebuda, endevinada, fantasiejada pels nens en proporcions diverses. És el

que es considera una creació subjectiva del psiquisme. L'elaboració de l'escena primària constitueix el pressupòsit necessari per a la diferenciació entre el masculí i el femení. La fantasia de l'escena primària aporta la imatge de les figures parentals fusionades en una complexió bisexual.

En el món psíquic de la infància, on coexisteixen l'odi i l'amor en un corrent d'investidura libidinal incessant sobre els objectes parentals, aquests intercanvis fantasmàtics contribueixen a erigir una imatge seductora, encara que anguniosa, de l'escena primària.

Alhora això genera desitjos i pors arcaiques: el desig incestuós que té el nen de posseir els seus progenitors i obtenir el poder màgic que els atribueix, amb totes les fantasies que això implica, al costat de la por de la destrucció que genera la fantasia d'aquesta escena primària percebuda com a violenta. Els fantasmes bisexuals engendrats per l'escena originària apareixen en una forma pregenital i arcaica (Guignard, 2003).

Cal recordar que en el cas dels pares de S, l'embaràs s'aconsegueix a partir de material genètic aliè a la parella, cosa que convida a reflexionar sobre fins a quin punt aquest fet pot ser sinistre o idealitzat, i també sobre el tercer que en queda exclòs.

Em pregunto, a més, si els protagonistes tenen una comprensió real del que fan moguts per la necessitat de donar vida, per la passió de tenir un fill o pel deure de tenir fills (Kristeva, 1995).

En el seu desig de fill, els pares de S s'han identificat amb els aspectes generatius positius del donant i del metge, que satisfan aquesta necessitat. Aquí també es recrea la situació edípica original de tots dos progenitors i, en particular, segons Freud, de la dona, que resoldrà el seu conflicte edípic mitjançant el seu propi fill amb un nou home psicològicament representant del pare. En el cas del pare de S, segons sembla, queda qüestionada la seva funció de pare genitor i la de representant de la funció paterna que separa el nen de la mare.

Reflexions a tall d'interrogants

Com s'elaboren aquests conflictes i ansietats en el si de la família?

La primera línia de defensa, i la més generalitzada, és la negació, perquè, en un cert sentit, la parella intenta amagar el fet d'haver recorregut a les tècniques de fertilitat i, en general, ho envolta d'un gran secret. Aquesta ocultació és més freqüent que en el cas de l'adopció, que sol ser comunicada més sovint als membres propers de la família o als amics.

Una altra qüestió es refereix als aspectes legals que impedeixen la identificació d'un pare genitor donant de semen, motiu pel qual queda

eternament oberta la funció de la fantasia conscient i inconscient sobre aquest pare fantasmal.

En el cas del subjecte que exerceix la funció social de pare de S, la negació com a defensa calma tant la seva angoixa de castració creada per la necessitat de recórrer a un altre pare metge i a un genitor biològic, com la rivalitat que li inspira.

Per a la mare, la negació evita la possibilitat de la figura d'un altre home i de comparar la seva parella negativament amb el donant. Aquesta necessitat de negar l'ús de sistemes de procreació assistida que van fer possible el naixement d'aquesta filla fa que li amaguin les condicions de la seva procreació.

D'altra banda, segueix en debat la problemàtica sobre la conveniència d'informar o no els fills sobre el seu origen, quan es tracta de reproducció assistida. Hi ha discrepàncies sobre els avantatges i/o desavantatges d'aquesta informació referents a la forma i al moment en què convindria donar-la segons l'evolució del nen.

La informació permet al grup familiar treballar conjuntament en l'elaboració de les situacions per mitjà de dos mecanismes. Un seria la *reverie* familiar, on les fantasies de cada un poden ser processades, discutides i elaborades. L'altre tindria en compte la necessitat del nen d'abordar obertament amb els pares la novel·la familiar creada per la seva situació atípica.

Al llibre *Transmissió de la vida psíquica entre generacions* (1985), H. Faimberg proposa el concepte de «*telescopatge de generacions*», i el planteja com un «tipus especial d'identificació inconscient *alienant* que condensa tres generacions i que es revela en la transferència».

Això no està en relació amb quant dolor han pogut provocar les vivències. L'autora afirma que en la transmissió alienant «els pares perden la funció de garants». En aquest cas, el fill queda subjecte a allò que els pares diuen o callen. L'autora assenyala que per a la seva pròpia supervivència psíquica, el fill depèn d'aquesta versió narcisista fundadora «que es manté en silenci per part dels pares i que, d'aquesta manera, perd el lliure accés a la interpretació del seu propi psiquisme».

Si pensem que el Jo és abans que res un jo corporal, un pot preguntar-se què passa amb «l'herència», en molts casos anònima, en el silenci que s'imposa a aquesta generació i a totes les següents. Aquesta és una de les grans diferències amb l'adopció, en què el fill adoptat pot recórrer als seus orígens.

Aquesta complexa problemàtica ens porta a pensar en la necessitat de dur a terme estudis psicoanalítics accessibles i rellevants sobre l'efecte de canvis estructurals i dels canvis dels «supòsits bàsics» sobre les noves configuracions

familiars creades, perquè determinen una dissociació de la figura paterna i un impacte negatiu en la seva identitat masculina psicològica i social.

Com a analistes, ens trobem també amb noves categories per pensar: embrió, (a-temporal, fresc, transferible, acumulable), gàmetes donats (fantasies de quelcom idealitzat o persecutori, lloc de projeccions), ventre de lloguer, fecundació extracorpòria (ja no és quelcom íntim).

La paternitat és part d'una idea social actual que admet la possibilitat d'un «pare múltiple». La reproducció per mitjà d'un donant suposa la seva dessubjectivació, i s'accepta, així, la possibilitat que pugui ser reemplaçat per una funció, permetent l'experiència d'una procreació sense cos ni sexualitat, en el cas del pare de S. Si la paternitat queda reduïda a una essència no caldria denominar-la paterna o materna per al mateix cas. En canvi, en el cas de la mare, fins ara la procreació està sempre unida al seu cos, cosa que fa impossible la negació dels aspectes realistes que s'hi connecten.

Sorgeix una altra pregunta pel que fa a la distinció entre un pare i un genitor i una mare i una genitora. Hi ha un desdoblament en la transmissió, perquè una es biològica i l'altra psíquica. Podríem dir que el genitor és qui engendra, però no hi ha subjecte, ja que el gàmeta donat -esperma o òvul- queda desposseït de la seva subjectivitat en el moment en què passa a ser donat. El pare i la mare són els que porten les funcions parentals de transmissió d'una filiació.

Podem fer conjectures en relació amb una major permeabilitat dels analistes davant d'aquests canvis, estar oberts a noves parentalitats i a les noves formes de néixer avui dia. Aquestes formes ens situen fora del lloc de l'origen i de la sexualitat i ens plantegen una articulació diferent entre els lligams de sang, el parentesc i la filiació com a sistema simbòlic.

A tall de conclusió

Les dinàmiques actuals de la criança s'aboquen a quelcom que crec que és necessari contextualitzar, i és allò que es visualitza en la modalitat vincular de l'horitzontalitat, que no és el mateix que proximitat o acostament. En realitat, el que ara preval en les famílies és allò fusional. En aquestes organitzacions hi ha d'haver un mode vincular que articuli els processos de les experiències amb la diferenciació, on es pugui regular l'omnipotència i s'organitzi la realitat d'una manera creativa, és a dir, no patològica.

No obstant això, si poguéssim rastrejar les històries de les famílies que han passat per l'experiència de la procreació assistida, és probable que trobéssim una gran quantitat de situacions lligades a l'origen no processades, de dols no elaborats o de situacions d'indole diversa a les quals no s'ha donat espai per a la resignificació, perquè simplement es van arxivar com a fets del passat sense donar lloc a la tramitació simbòlica.

En el cas de la reproducció assistida, la comprensió d'aquestes situacions serà sempre mediatitzada per un altre, que és qui ofereix les garanties simbòliques perquè el món en general i la pròpia història singular tinguin algun sentit.

Aquests nous models parentals exigeixen la possibilitat de pensar la inclusió d'enfocaments i estratègies d'altres modes d'organització vincular per rebre una orientació que tingui en compte el que és nou d'aquests objectes, que requereixen nous subjectes d'aquesta identitat familiar.

La clínica presentada mostra la complexitat de l'aplicació de la teoria a la pràctica, perquè en la demanda dels pares de S el símptoma segueix sent la dificultat per escoltar i comprendre la història. En qualsevol cas, és una crida a descodificar els avatars de la constitució subjectiva i l'articulació amb les noves modalitats de la criança que van a marcar el recorregut de la clínica.

Els psicoanalistes ens trobem abocats a desvelar les apostes inconscients d'aquestes consultes i a interrogar el punt de l'imaginari social on es nodreixen les fantasies relatives a la filiació amb les creences que intervenen en la concepció dels valors de la relació amorosa dels éssers humans.

Traduït del castellà per Carme Miranda

RESUMEN

Hoy en día nos encontramos que son variadas las formas de concebir a los hijos y de constituir una familia. A partir de estas nuevas modalidades podemos pensar en si los nuevos orígenes plantean nuevos enigmas en la clínica psicoanalítica y podrían ser territorios en los que se impone una articulación diferente entre la filiación, el parentesco y los lazos de sangre.

Se aporta un relato clínico para ejemplificar las transformaciones actuales de nuestra sociedad y por el cual podremos conjeturar una mayor permeabilidad del analista frente a estos cambios, estar abiertos a las conformaciones de las parentalidades con las formas de concebir y a sus efectos en la constitución psíquica.

Palabras clave: función materna, función paterna, parentalidad, teorías sexuales infantiles, vínculos constitutivos, lo siniestro, ajenidades

SUMMARY

Nowadays there are a number of different ways to conceive a baby and to have a family. These new means to have children raise questions that we must think about concerning enigmas in psychoanalytic practice, and whether there are areas where a different type of articulation between children-parent relationships and blood ties imposes itself.

A clinical vignette will be seen in this paper to exemplify current transformations in our society that, we may conjecture, require an increased permeability in the analyst who must be open confronting new forms of parenthood, new ways of conceiving children, and the ways they effect mental life.

Key words: maternal function, paternal function, parenthood, infantile sexual theories, established bonds, the uncanny.

BIBLIOGRAFIA

- AULAGNIER, P. (1967). Observaciones sobre la feminidad y sus avatares. A *El deseo y la perversión*. Buenos Aires, Sudamericana
- (1977). *La violencia de la interpretación*. Buenos Aires, Amorrortu
- BAULEO, A. (1997). *Psicoanálisis y Grupalidad. Clínica de los nuevos objetos*. Buenos Aires, Paidós
- (2005). Un Grupo. A *Psicoanálisis Operativo*. Buenos Aires, Atuel
- BLEICHMAR, S. (1993). *La fundación de lo inconsciente*. Buenos Aires, Amorrortu
- (2007). La identidad como construcción. A *Homoparentalidades. Nuevas familias*. Buenos Aires, Lugar Editorial
- COROMINES, J. (1983). *Diccionario etimológico*. Madrid, Gredos
- DERRIDA, J. (1989). *La deconstrucción en la frontera de la filosofía*. Barcelona, Paidós
- DEVEREUX, G. (1970). *De la ansiedad al método*. México, Siglo XXI
- FAIMBERG, H. (1985). *La transmisión psíquica entre las generaciones*. Buenos Aires, Amorrortu
- FERENCZI, S. (1984). *Psicoanálisis*. Madrid, Espasa-Calpe, T. III i IV
- FREUD, S. (1913). *Tótem y tabú*. Buenos Aires, Amorrortu, Vol. 13
- (1919). *Lo ominoso*. Buenos Aires, Amorrortu, Vol. 17
- (1921). *Psicología de las masas y análisis del yo*. Buenos Aires, Amorrortu, Vol. 18
- (1927). *El porvenir de una ilusión*. Buenos Aires, Amorrortu, Vol. 21
- (1930). *El malestar de la cultura*. Buenos Aires, Amorrortu, Vol. 21
- GLOCE FIORINE, L. (2001). *Lo femenino y el pensamiento complejo*. Buenos Aires, Lugar Editorial
- GREEN, A. (1983). *Narcisismo de vida, narcisismo de muerte*. Buenos Aires, Amorrortu
- GUIGNARD, F. (2003). *En el núcleo vivo de lo infantil. Reflexiones sobre la situación analítica*. Madrid, Biblioteca Nueva
- KRISTEVA, J. (1983[1987]). *Historias de amor*. México, Siglo XXI
- (1995). *Las nuevas enfermedades del alma*. Madrid, Cátedra

- LÓPEZ PEÑALVER, J.L. (1993). Vacío, dolor mental y creatividad. El vacío mental. *Anuario Ibérico de Psicoanálisis*, III, p. 63-90
- McDOUGALL, J. (1993). *Alegato por una cierta anormalidad*. Buenos Aires, Paidós
- MONSERRAT, A. (2005). Reflexiones sobre las familias. A *Psicoanálisis Operativo*. Buenos Aires, Atuel
- (2011). *El impacto de la diversidad en el modelo tradicional familiar*. Conferència inèdita del cicle del CACI de l'APM
- MORENO, J. (2003). *Ser humano, la inconsistencia, los vínculos, la crianza*. Buenos Aires, Libros del zorzal
- (2009). Cuerpo y realidad virtual. A *El cuerpo: lenguajes y silencios*. Buenos Aires, Lugar Editorial
- OLMOS, T. (2001). Debate sobre la fantasía inconsciente. *Documentos Internos de la APM*, 1 (diciembre), p. 133-134
- (2004). Algunas reflexiones sobre "La teoría y la práctica psicoanalíticas". *Revista Asoc. Psicoanal. Madrid*, 42
- OLMOS, T. *et al.*, (2000). Trabajo de pensamiento desde la perspectiva psicoanalítica. *Revista Asoc. Psicoanal. Madrid*, 33
- PICHON RIVIÈRE, E. (1975). *Teoría del vínculo*. Buenos Aires, Nueva Visión
- (1988). *La Psiquiatría, una nueva problemática del Psicoanálisis a la Psicología*. Buenos Aires, Nueva Visión, Vol. II
- ROUDINESCO, E. (2004). *La familia en desorden*. Barcelona, Anagrama
- ROUDINESCO, E. & DERRIDA, J. (2009). *Y mañana qué...* México, Fondo de Cultura Económica
- WINNICOTT, D.R. (1971). *Los procesos de maduración y el ambiente facilitador*. Buenos Aires, Hormé
- (1971). *Realidad y juego*. Barcelona, Gedisa, 1979